

DEDE CÖNGİ SİYÂSETNÂMESİ'NDE KADININ VE VALİNİN SİYASAL GÖREVLERİ: HUKUK-SİYASET İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Özet

Hukuk-siyaset ilişkisi, hukuk felsefesinin temel problemlerinden biridir. Hukuk adamının siyasal itkilerle karar alması ise yalnız hukuk felsefesinin değil, hukuk bilimin ve gündelik siyasetin de problemidir. Dede Cöngî Efendi, Siyâsetnâme'de bu temel problemi ele almakta, meseleyi hem hukuki hem siyasal açılardan hem de kadının ve valinin görev ve yetkileri bakımından analiz etmektedir. Ona göre kadının da vali gibi, zorunlu durumlar dışında da siyaseten karar alması söz konusudur. Bu, aynı zamanda hukukun halk nezdinde güvenilirliğini de sağlamlaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Cöngî, Siyâsetnâme, Kadı, Vali, Siyaseten Hüküm Vermek.

POLITICAL DUTIES OF QADI AND GOVERNOR IN DEDE CONGI'S POLITICAL TREATISE: A COMPARISON ON THE RELATIONSHIP BETWEEN LAW AND POLITICS

Abstract

The relationship between law and politics is one of the basic problems of philosophy of law. Lawman's judgement to give under political influences is not only a problem of philosophy of law, it is also one of the problems of law and daily politics. Dede Cöngî Efendi takes this problem in his Siyasetname and analyses it legally, politicaly and in terms of functions and powers of governor and judge. According to him judge, as governor does, should take political decisions even if it does not necessary. This will also consolidate laws reliability by the peoples sight.

Keywords: Dede Cöngî, Siyâsetnâme, Qadı (Judge), Governor, To Give Judgement Politicaly.

GİRİŞ

Klasik İslâm düşünce geleneğinde gördüğümüz nasihatname ve siyasetnameler, esas itibariyle ahlaki eserler olarak kabul edilebilirse de aynı zamanda birer hukuk ve siyaset eseri olarak da ele alınıp değerlendirilebilirler. Bir yöneticide yahut hükümdarda bulunması elzem olan ve aranan en değerli erdemın adalet olmasından hareketle başka bazı erdemlere de yer verildiği halde siyasetnameler; genel olarak adaleti öven, adaletin nasıl tesis edilebileceğini anlatan, geçmiş örneklerden hareketle adaletli yönetimi ve adil yöneticiyi yücelten ve bu düşünceyi, tarihi ve edebi çeşitli örneklerle kuran metinlerdir. Zira söz konusu eserlerde muhatap, doğrudan yöneticilerdir ve eser, söz konusu yöneticiye ithaf ve takdim edilir; yerel yöneticiler, vezirler veya sıklıkla görüldüğü üzere hükümdarın kendisi kanun ihdas ederken bu kanunları uygularken ve genel olarak yöneticiliğinde adil olmaya, adil davranmaya, adaletten ayrılmamaya davet edilir. Ayrıca bu hukuki ve siyasi davetin dini yönü de kuvvetle vurgulanmak bakımından, adil yönetimin hakça olduğu, dinin temel ilkelerinden olduğu ve dindar bir yaşamın ve yönetimin en uygun örnek olduğu ortaya konur. Gerçekten de İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis külliyyatı da adalete ilişkin pek çok ayet-i kerime ve hadis içermektedir.

Bireysel bir erdem olmak bakımından değil, fakat toplumsal bir dinamik olmak bakımından adalet, hukuki olduğu kadar siyasal nitelikleri de haizdir ve hukuk ile siyaset arasında bu anlamda yakın bir ilişki tanımlamak mümkündür. Hukuk insanı ile siyasetçi arasındaki ilişki, bazen bu iki farklı etkinlik alanından iki farklı kimsenin ilişkisi yahut teması anlamına gelse de bazen aynı kimsenin bu iki farklı niteliğe sahip olması da söz konusu olabilir. Öyle ki siyasetçinin hukuk bilmesi ve hukuka uygun davranması da hukukçunun siyasal bazı yönelimlere sahip olması ve siyasal kaygılarla hüküm bağlaması da sıklıkla görülen türdendir. Modern dönemde ortaya çıkan hukuk felsefesi disiplininin temel tartışmalarından biri, işte bu temel üzerinde yükselir ve hukuk kaynağının ne olduğu ve ne olması gerektiği konusuna dek genişletilir.

İslam hukuk metinlerinin tümü, esas itibariyle dini kaynaklara ve dolayısıyla doğal hukuka dayanır ki bu türden insan-üstü kaynakların hiçbiri pozitif hukuk için kabul edilir olmadığı gibi, temelde hukukun, hukuk ve hukukçu dışında bir kaynağa dayanması da söz konusu edilemez. Bu anlamda pozitif hukuk, modern anlamda yasanın temeline, doğal hukukun sahip olduğu türden dini, tarihi, örfi vb. kaynakları değil; insanı, aklı ve akıl sahibi insanı koymaktadır. Ancak hukukun kaynağına ilişkin öngörölmüş ve hukuku bazı uygunsuz müdahalelerden uzaklaştırmayı amaçlayan bu

radikal dönüşüm, bir başka problemi, yani akıl varlığı olduğu kadar siyasal (toplumsal ve politik) bir varlık da olan insanın hukuka, siyasal yaklaşımı problemini doğurmuştur. Hayata karşı esas itibariyle politik tavır alan modern insan, hem siyasetçi olarak hukuku tesis ederken hem de hukukçu olarak hüküm bağlarken siyasal davranmaktan kendini alamamaktadır.

Öte yandan doğal hukukun kaynağı ve esası, eşyanın tabiatında ve içeriğinin adaletinde bulunmaktadır. Burada söz konusu olan, insan ve toplum olduğundan, bu eşyanın tabiatı, doğa dışı, akli yahut deneysel-rasyonel unsurlardadır. Pozitivist anlayışa göre söylersek toplumsal ilişkilerdedir. Kısacası bu unsurlarda, insanın anlama yetisinin nesnesini teşkil eden objektif verileri haiz vasıflar mevcuttur. Bu vasıfları ihtiva eden ilkeler, kendiliğinden eşyanın tabiatına uygun düştüğü içindir ki adildir yahut öyle telakki edilirler. Burada temel argüman, yasa ilkesini ortaya çıkaran içeriğin adil oluşudur. Eşyanın tabiatına uygun bir içerik, kendiliğinden bu tabiata uygun bir ilkenin doğuşuna sebep olduğundan yasa ilkesi; kendiliğinden ve öncüllerin zorunlu sonucu olarak eşyanın tabiatına uygun ve adil telakki edilen bir yapıya kavuşmaktadır (Bonnard 1936: 26).

Buna karşın, pozitif hukukun bambaşka bir kaynağı ve esası bulunmaktadır. Söz konusu hukuk ilkeleri, insana objektif bir biçimde arz olunmuş olmayıp insanlar tarafından vaz' edilmiş, sonradan ve sun'i şekilde oluşturulmuşlardır. İçerikleri tümüyle insanın dilediğidir veya uygun bulduğudur. Adil olmak özelliğini kendiliğinden taşımazlar, bunların bir ilke olmaları, yalnızca onu vaz' etmek salahiyetini haiz bir makam tarafından vaz' edilmiş olmalarından ileri gelmektedir. Böylece tesis edilen hukuk nizamı, adalet ilkesini muhtevi olmaktan uzaktır, hatta meta-hukuksal bir kavram olarak pozitif hukuk ilkelerince sınırlanmış hukuk felsefesi alanının dışında kalır. Dolayısıyla yasa ilkesinin hukuki değeri, onu teşkil eden beşeri unsurlar sayesinde bir hüküm ifade eder. Burada önemli olan adalet ilkesini aramak değil, kanun olarak vaz' edilmiş ilkeye uygunluk ilkesidir. Yasal sistem, tümüyle insanidir. Doğal hukuk, telakki tarzı bakımından tamamıyla maddi iken, pozitif hukuk şekilseldir (Bonnard 1936: 27). Başka bir deyişle hukukun ve kanunun kaynağı problemi, bir adım sonra hukukun meşruiyeti problemine dönüşmektedir denebilir.

Tanımlı gereği doğal hukuk, toplumsal düzenlemeyi sağlamak için belirlenecek yasaların (pozitif yasaların), daha üstün, daha genel ve değişmez kurallar bütününe teşkil eder. Bu üstün, genel ve değişmez kurallar; toplumun adet, örf ve geleneklerine olabildiği gibi, din gibi, ilahi bir kaynağa da dayanabilir. Burada temel husus, söz konusu kuralların

tartışılmaya yer olmaksızın toplum genelince kabul görmüş olmasıdır. Örneğin, İngiliz anayasasının yazılı metne dönüştürülmemiş olmasının temel nedeni; yasaların, hakimlerin hükümleri yahut içtihatları sonucunda vücuda gelmesi ve ahlaki kurallar üzerinde toplumsal uzlaşımın en üst seviyede sağlanmış olmasındandır. Toplumsal yaşamın temel dinamikleri olan gelenek, örf, din ve ahlak gibi kavramların İslâm hukukundaki durumu da bundan ibarettir.

Doğal hukuk, pozitif hukukun önünde bir yol göstericidir. Toplumu oluşturan insanlarca, kendiliğinden ve sorgulanmaya gerek duyulmaksızın kabul edilen bu temel yasalar üzerine ve bu yasalar ile uyumlu yeni yasalar tesis etmek mümkündür. Zira pozitif yasaların yalnızca kendilerini yazan, yasa yapma yetkisine sahip kimselerin bilgi ve yetkisine dayanması, bu yasaların meşruiyet ve tesir gücünü sorgulanır kılacaktır. Bu anlamda, pozitif yasaların, amaçlarına ulaşabilmek için birtakım genel kurallara uyması zaruri bir hal alacaktır (Hacıkadıroğlu 1996: 5). Hukukun iktisat ve sosyoloji gibi bilim dallarından bağımsız bir yapısının olabileceği düşüncesi, hukuku şekilden ibaret bir hale getirecektir (Bonnard 1936: 29). Başka bir deyişle hukukun kaynağı, insanın iradesi dışında, maddi ve kendisini insan idrak ve iradesine zorunlu olarak kabul ettiren bir kaynak olmalıdır. Bu anlamda, hukukun temel kaynağı ahlak yahut din gibi bir kaynak olabilir. Felsefe tarihinde uzun tartışmaların konusu olan, otoriter ahlak ile rasyonel ahlak ayırımında da gerek filozoflar gerekse Hıristiyan ve Müslüman ilahiyatçılar rasyonel ahlakın tarafında yer almışlardır. Böylece de kanunların objektif kaynağı olan hukuku, bir devlet sistemi haline getirmişlerdir (Bonnard 1936: 30).¹ İşte Siyâsetnâme'de Dede Cöngî Efendi -elbette doğal hukuk-pozitif hukuk tartışmasından haberdar olmaksızın- ana kaynağı bakımından dini ilkelere dayanan ve tümüyle insani olan bir yasal düzen ve hukuki sistem önermektedir. Kaldı ki Dede Cöngî'nin, sistemin fiilen içinde bulunduğu, İslâm hukuk camiasında hakimlik-kadılık görevini yürüttüğü hatırlanmalı ve mesele tarihsel perspektif içerisinde ele alınmalıdır.

Gerek Siyâsetnâme gerekse Tercüme-i Siyâsetnâme'nin, yalnız İslâm ve Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil, aynı zamanda İslâm hukuk felsefesi bakımından da ne denli önemli bir eser olduğuna gereği gibi işaret edebilmek elbette bir zorunluluktur fakat söz konusu bu noktanın ayrıntılı bir incelemesinin gerekliliği ve bu çalışmanın konusunu ve

---

¹ Hukuki ilkenin; vazı'ı olan makam dolayısıyla tefrik edilmesi zorunludur. İnsana veya insani iradeye dayanan bir ilke hipotetik, fakat insan-dışı veya insan-üstü bir güce dayanan ve insanı uymaya mecbur bırakan bir ilke kategoriktir. Bu anlamda yasa ilkesinin içeriğinin kaynağı beşeri temeller olabilirse de emrinin; din, ahlak, töre, vb. insan-üstü kaynaklar olması hukuki sistemin kudreti ve devamlılığı bakımından zorunludur. Ayrıntılarına giremediğimiz bu meselenin efraklı bir tahlili için bkz.: Bonnard, *a.g.e.*, s.29.

sınırlarını aşması dolayısıyla burada meseleye kısaca işaret etmekle iktifa edeceğiz. Hukuk felsefesinin bir disiplin olarak kurulması ile incelememize konu olan eserin yazılması arasında, anakronik olarak yaklaşık üç yüz yıl bulunmaktadır. Buna rağmen hukuka felsefi yaklaşımı, hukukun ve ilişkide olduğu ahlak ve siyaset gibi alanları hukuk açısından tahlili, hukukun teorik ve pratik problemlerine yönelik çözüm önerilerindeki realist ve felsefi yaklaşımı; eserin felsefi, başka bir deyişle modern hukuk felsefesi gözü ile yeni bir okumasını mümkün ve hatta zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız konu olan vali-kadı ilişkisi ve bu ikisinin yetki ve görev farkları, tam da bu bağlamda hukuk felsefesinin pozitif hukuk anlayışından tevarüs ettiği hukuk-siyaset veya hukukçu-siyasetçi ilişkisi bağlamında okunmaya çalışılmıştır.

Konu ve kavramlarını karşılaştırmalı takip ettiğimiz Minkârizâde İbrâhîm Kemâle'd-Dîn (Dede Cöngî Efendi -ö.1567-68)'nin Risâle-i Siyâsetu's-Şer'iyye veya bilinen adıyla Siyâsetnâme adlı eseri ve onun Şeyhu'l-İslâm Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi (1791-1858) tarafından, tarihi Türkçeye tercümesi olan Tercüme-i Siyâsetnâme, bu temel kavramlar üzerinde yükselmekte ve hukuk-siyaset ilişkisini irdelemektedir.

Dede Cöngî (Amasyevî) Efendi'nin²; tam adı Kemâlu'd-Dîn İbrâhîm b. Bahşi (Yahşi) b. İbrâhîm'dir. İlk görev yeri olan Tire Kara Medrese'ye nispetle şöhreti "Kara Dede"dir. Dede Halife veya Dede Efendi lakaplarıyla da anılır. Amasya civarındaki Sonusa (Sonusa, Uluköy) doğumludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 16. yüzyılın hemen ilk yıllarında doğmuş olması muhtemeldir. H. 952'de ise Halep Hüsrev Paşa medreselerinde, müftü ve müderris olmuş ve H. 965 (1558)'te Kefe³ müftülüğü

---

² Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Dede Cöngî Efendi'nin, yaşamı ve eserleri hakkında bilgi için bkz.: Nev'izâde Atâi (1989), Kara Dede md., *Şakâik-i Nûmâniyye ve Zeyilleri, Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*; haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, s.119 vd.; Mehmed Süreyyâ (1308), Kemâleddîn Efendî (Kara Dede) md., *Sicill-i Osmânî yâhüd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmânî*, c.4, Matbaâ-i Âmire, s.79; Bursalı Mehmed Tâhîr (2009), Dede Cöngî md., *Osmanlı Müellifleri*, c.3, Ankara: Bizim Büro Basımevi; Ahmet Akgündüz (1994), 'Dede Cöngî' md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul TDV Yayınları, s.76. Ayrıca bkz. *MEBTA* (1964), c.12, İstanbul: MEB. Basımevi, s.395; *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi* (1970) Dede Cöngî md., c.3, İstanbul, s.437 ve Ahmet Akgündüz (1990), *Osmanlı Kânûnnâmeleri*, c.4, s.127-212 ve c.1, s.41, 150 vd., İstanbul: FEY Vakfı Yayınları; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi-Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (1977), c.2, İstanbul: Dergah Yayınları; Carl Brockelmann (1937), *Geschichte der Arabischen Litteratur, Erster Supplementband*; c.1, E. J. Brill, Leiden, s.498.

³ Kırım Yarımadası'nda, bu günkü Ukrayna sınırları içinde kalan liman kenti Kefe, Fatih Sultan Mehmet devrinde, Cenevizlilerden alınarak fethedilmiştir (1475). 1547'de yapılan bir tespite göre Kefe'nin nüfusu, yaklaşık on altı bin iken, bunun yaklaşık yedi bin dört yüz kadarını Müslüman toplum oluşturmaktaydı. Şehrin temel geçim kaynağı ticaret olduğundan, çok işlek bir limanı, iskelesi ve gümrüğü mevcuttu. İstanbul'un, yağ gibi hayvansal ürün ihtiyacının çok büyük kısmı Kefe tarafından karşılanmakta idi. Kefe, 1783'te Ruslar tarafından ele geçirildi. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Yücel Öztürk (1994), 'Kefe' md., *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, s.182; 'Kefe' md., Nev'izade

görevine getirilmiştir. H. 971 (1564)’te görevden azlolunmuş fakat yerine getirilecek olan Mahmud Paşa Medresesi müderrisi, görevi kabul etmeyince karar geri alınmış ve Dede Cöngî Efendi görevde kalmıştır. H. 972 (1565)’te görevinden yaşlılık sebebiyle istifa etmiş, Bursa’ya yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Ölüm tarihi H. 975 (1567-68)’dir. Metinde yer yer “müellif” olarak andık.

Şeyhulislam Meşrepzâde Ârif Efendi; Kadıasker Meşrepzâde Ali Efendi’nin torunu, müderris Şâtırzâde Emin Efendi’nin oğludur. İstanbul’da doğmuş ve döneminin tanınmış alimlerinden dersler almıştır. 1817’de müderris olmuş, çeşitli devlet görevlerinin ardından 1835’te Galata Kadılığına atanmış, daha sonra ise, Mekke Kadılığı payesi almıştır. İslam hukukuna olan derin vukufu dolayısıyla fetva eminliği görevine iki kere atanmış, İstanbul Kadılığı ve Anadolu Kadıaskerliği payeleri almıştır. 1846’da Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-i Adliye azalığı, 1847’de Anadolu Kadıaskerliği, 1852’de Rumeli Kadıaskerliği yaptıktan sonra 1854’te Şeyhulislam olmuş ve 1858’de vefat edene dek bu görevi sürdürmüştür.⁴ Siyâsetnâme’nin tercümesi de bu yıl yayımlanmıştır. Metinde adı “mütercim” olarak da anıldı.

Risâle fi Siyâsetu’ş-Şer’iyye veya daha çok bilinen adı ile Siyâsetnâme’nin, Arapça aslından daha çok bilinen Türkçeye yapılmış olan üç tercümesi bulunmaktadır. Seyyid Sebzî Mehmed Efendi⁵ (H.1091/M.1680), İsmâil Müfid Efendi⁶ (H.1217/M.1802-1803) ve Şeyhulislâm Meşrepzâde Ârif Efendi (H.1275/M.1858) tarafından yapılmış bu tercümelerin en meşhur olanı, Sebzî Mehmed Efendi’nin çalışmasıdır. Gündelik dile yakın, kolay anlaşılır ve akıcı bir dille yapılmış bulunan bu tercümenin aksine çalışmamıza esas aldığımız metin, hukuki derinliği ve teknik yapısı ile dikkati çeken Şeyhulislam Meşrepzâde Ârif Efendi’nin yaptığı tercümedir.⁷

Atai (1989), *Şakâik-i Nümâniyye*, s.224, 273, 278; Halil İncalcık (1993), *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınevi, s.205, Halil İncalcık (1994), *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*; London: Phoenix Paperback, s.129-133; Halil İncalcık (1985), *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London: Variorum Reprints, s.VII, 35-39, Suraiya Faroqhi (1994), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*; çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.112-114.

⁴ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Şeyhu’l-İslâm Meşrepzâde Ârif Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, md., c.1, s.383; Abdülkadir Atunsu (1972), *Osmanlı Şeyhu’l-İslâmları*; Ankara: Ayyıldız Matbaası, s.190 ve Yasemin Beyazıt (2010), “Tanzimat Devri Şeyhulislamlarından Meşrepzâde Ârif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Bilgi Dergisi*, ss.47-74.

⁵ Şair, alim ve fakih bir zattır, Bursa’lıdır, 1652’de Bursa Ali Paşa Medresesi’nde müderristir. Müderrislik görevini uzun yıllar ifa ettikten sonra 1680 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Bursalı Mehmed Tahir (2009), Seyyid Sebzî Mehmed Efendi md., *Osmanlı Müellifleri*, c.2, Ankara: Bizim Büro Basımevi, s.229.

⁶ Aslen İstanbulludur, Mekke payesine ulaşmış, ömrünü te’lif ve tedris ile geçirmiştir. 1802’de İstanbul’da vefat etmiştir. Bkz.: İsmail Müfid Efendi md., *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s.243.

⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: *Tercüme-i Siyâsetnâme*, Takvimhâne-i Âmire Matbaâsı, 1275; Hacı Selimağa Kütüphânesi, Hüdâyî Efendi Koleksiyonu, demirbaş no.858, Süleymâniye Kütüphânesi.

Çalışmamızda üç kaynak eseri; Minkârizâde Dede Cöngî Efendi'nin Risâle fi Siyâsetu'ş-Şer'iyye adlı, Süleymaniye Yazmalar Kataloğu'nda Ahmed Paşa 109 numarası ile kayıtlı mecmua içinde 36. ile 58. varaklar arasında kayıtlı risalesini, akıcı ve kolay anlaşılır diliyle Seyyid Sebzî Mehmed Efendi tercümesini ve eserin hukuki anlamda en yetkin tercümesi olan ve Şeyhulislam Meşrepzâde Ârif Efendi tarafından yapılan şerhi Tercüme-i Siyâsetnâme'yi karşılaştırmalı olarak kullandık.

Vali ve Kadı İçin Tanınan Görev Yetkilerinin Sınırları: Mâlikî-Şâfi Görüşler

Vali ile kadı arasındaki yetki farklarına geçmeden önce belirtmelidir ki vali için siyaseten en yüksek derece mezalim divanına başkanlık etmektir. Mezalim divanı başkanına, vali-i mezalim⁸ denir. Mezalim divanı, Türk devlet geleneğine ait bir uygulamadır ve günümüzde ağır ceza davaları olarak bilinen davalar ile vergi tahsildarları gibi yüksek devlet görevlileri hakkındaki şikayetlerin ele alınıp hükme bağlandığı yüksek mahkemelerdir. Burada sözü edilen vali-i cerayim, kadıya göre daha yüksek ve özel yetkiler taşıyan ve ortaya çıkan cürüm ve cinayetler hakkında idari ve siyasi cebri tedbirler almaya yetkili yöneticidir. Kadı veya hakimin bakmaya yetkili olmadığı bu davalara, kadıdan daha yüksek yetkilere sahip kimseler nezaret eder. Bu davalara mezalim ve davayı gören kurula da mezalim divanı veya İslâm literatüründeki ismi ile divan-ı mezalim, nazar fi'l-mezalim veya velaye fi'l-mezalim denir. Genel itibariyle kısas ve diyet davalarına bakılan ve bölgedeki en yüksek yöneticinin başkanlık ettiği mezalim divanında; devlet görevlilerinin, halka karşı haksız veya yolsuz davranışlarına ilişkin davaların ve bir bölgede vergi toplama yetkisini haiz kimseler hakkındaki şikayetlerin görüldüğü de olur. Divana, önceleri padişahlar başkanlık ederken sonraları bölgesel valilerin de başkanlık etmeye başladığı bilinmektedir.

Hukuk sisteminin en yüksek mertebelerinden biri olan kadılık makamının yüksek yetkileri ile ancak mezalim valisinin yetkileri mukayese edilebilir, dolayısıyla da mezhep imamları bu iki makamı ve yetkilerindeki farkları karşılaştırmaktadırlar.

Müellife göre kadı, önüne gelen dava çerçevesinde yetkilerini, kaynakların işlerliğini ve hukuk veya siyaset üretme becerisini korkusuzca kullanmalıdır; bu bir zorunluluktur hatta bu yetkiyi kullanmak temelde, sultan tarafından kendisine verilmiş bulunan

---

⁸ Vali-i mezalim, mezalim divanına bakardı. Bugünkü tabirle adalet bakanlığı anlamına geldiği söylenebilir. İlk dönemlerde bizzat halife veya vekillerinin başkanlık ettiği bu divanlara, daha sonraları kadu'l-kudat başkanlık etmeye başlamıştır. Burada şer'i ve adi suçlardan ziyade halk ile ümera, tahsildar (bacdar) veya nüfuzlu kimseler arasındaki davalara (cürüm) bakılırdı. Türk devlet geleneğine ait görünen bu uygulamaya Gaznevîler, Zengîler, Memlukler ve Selçuklular'da da rastlanmaktadır. Eski Türk devletlerinde divan teşkilatının ayrıntıları için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1941), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul: Maarif Matbaası, s.9.

velayet görevini tamamlamaktır. Başka bir deyişle kendisine tanınmış yetkiyi hakkıyla ifa etmektir. Sözü edilen “velayet-i kaza” kavramı da bu anlamda, hakimin, davalılar arasında adalete uygun bir çözüm bulmak amacıyla giriştiği çabaları ve başvurduğu çözüm yollarını ifade eder. Fakat bu meselede, İslâm mütefekkirleri arasında ihtilaf mevcuttur.

Hanefî mezhebince uygun bulunup teşvik edilen bu uygulama, Malikî ve Şafiî mezhebi mütefekkirleri tarafından uygun bulunmamış ve eleştirilmiştir. Eserde adı anılan düşünürlerden Malikî İmam İraki’nin *Zâhiretu’l-Mâlîkiyye* ve Şafiî İmam Mâverdi’nin *Ahkâmü’s-Sultâniyye* eserlerinde, kadının siyaset üretmesine imkan tanınmamış hatta kadının siyaset diliyle konuşması bile hatalı görülmüştür. Kendisi Hanefî olan müellif de bu bölümde, sözü edilen eleştirileri on maddede toplayıp anlatmakta ve daha sonra bu maddelere ilişkin görüş ve eleştirilerini kaydetmektedir.⁹ Ancak bu bölümde ve bu çalışmanın tümünde kadı ve valinin görevlerini icra ederken başka deyişle bir davayı yürütürken, fiilen siyaseten davranıp davranamayacağını ele alındığı ve incelendiği vurgulanmalıdır. Yetkileri bakımından ve önlerinde bir dava olmaksızın siyaseten iş görmelerine ilişkin problemler ayrı bir bölüm olarak eserde yer almaktadır ve farklı bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Madde 1: Kadıya oranla daha geniş yetkilere sahip olan vali-i cerayim için uygun olan, azamet ve kuvvet göstermektir ki şer’i hüküm koyucu olan kadılar için bu, caiz ve yakışır değildir. Öncelikle vali-i cerayim için esas olan davalılar karşısında, toplumun geri kalanına yönelik caydırıcı ve anlamlı bir tavır olarak azamet ve kuvvet sergilemek ve davada hüküm bağlarken yetkilerinin ağırlığını hissettirmektir. Ancak kadı için bu türden bir yetki söz konusu değildir.¹⁰

Sıradan yargı usulünde ispat aracı olarak başvuru maddi delil, ikrar ve yemin dışında mezalim divanında karine ve emareler de karar sürecinde dikkate alınır. Burada güdülen asıl amaç, maslahat-ı ibad yani kamu yararadır. Benzer şekilde sorgulama esnasında korkutma, tehdit ve zorlama yollarına başvurmanın da sebebi budur (Apaydın TDV: 302; İnalçık 2000: 40).

Bu anlamda vali-i mezalim; mezalim divanında, hal-i hazırda var olan kanunu uygularken aynı zamanda şer’i sınırlara riayet etmek suretiyle *kanun yapmak* yetkisini de kullanarak adaleti tesis etmektedir. Böylelikle davacının şahsında tüm toplumun adalet beklentisini karşılamış olmaktadır. Bu türden bir uygulama da devlete olan

---

⁹ Meşrepzâde *tr.*; s.31; krş. Sebzî Mehmed *tr.*; vrk.12/a ve b.

¹⁰ Dede Cöngî, vrk. 41/b; Meşrepzâde *tr.*; s.31; krş. Sebzî Mehmed *tr.*; vrk.12/b.

güveni arttırmaktadır. Buna karşın kadı, yalnızca kanunlarla ve bu kanunların tanıdığı yetkilerle hareket etmek mecburiyetindedir. Çünkü vali-i mezalim kudretini işgal ettiği makamdan ve yetkilerinden almakta iken kadı için kuvvetin kaynağı kanundur.

Vali, mezalim divanında kanunlarla sınırlı bir yetki kullanmaz aksine her türden yetkiyi elinde bulundurmak hasebiyle yeni kanun ihdas edebilir. Var olan kanunlar, kendisinin adalete olan gayretini tamama erdirmeye yetmiyor ise kadı için gerekli olan hukuki süreçlere başvurmaksızın hemen ve o dava ile ilgili olarak yeni bir kanun ihdas edebilir. Dolayısıyla bu yeni kanun ve onu ortaya çıkaran yeni süreç, hukuki değil siyasi de olabilir. Müellif ve mütercim için bu, imtina edilecek değil övülüp teşvik edilecek türden bir niteliktir. Zira yöneticinin, hukuk süreçleri içerisinde yer alması, adaleti bizzat kendi elleri ile tesis etmeye gayret göstermesi ve bunu başarabilecek kadar temel İslâm hukuku eserlerine dair bilgi ve görgüye sahip olması gerekecek, bu da yöneten ile yönetilenler arasındaki adalet ve güven bağını sağlamlaştıracaktır.

Madde 2: Vali-i mezalim için kudret ve ihtiyarda genişlik yani irade buyurduğu sözü yürütmeye muktedir olmak yönünde genişlik vardır fakat kadı için bu türden bir genişlik yoktur. Başka deyişle vali-i mezalim için kullandığı kuvvet ve yetkilerde genişlik vardır ki bu genişlik imkanı kadı için tanınmamıştır.¹¹

Dolayısıyla vali, mezalim divanında adaletin tesisi maksadıyla yetki, iktidar ve yetenekleri dahilinde çözüm yolları arayabilir iken kadı, şer'i-şerifçe kendisine tanınmış yetkilerin dışına çıkamaz.

Madde 3: Davalının hal ve davranışlarına bakarak suçunu sabit gören vali, adı geçen suçlamaları açıklığa kavuşturmak için zanlıyı tehdit etmek yoluyla korkutmak ve suçu itiraf ve kabul etmesini sağlamak imkanına sahiptir. Fakat aynı yola başvurmak ve davalıyı tehdit edip korkutarak itirafa zorlamak kadı için caiz değildir.¹²

Vali, kadının tersine, sorgu esnasında zanlıyı, üzerine atılı suçu kabul ve itiraf etmesi için zorlamak ve tehdit etmek gibi araçlar kullanmak suretiyle adaleti tesis etmeye muktedirdir. Hatta bu türden bir sertlik, zanlının hal ve davranışlarından hareketle ortaya çıkabilir. Vali, hal ve tavırlarına istinaden, zanlı hakkında olumsuz bir kanıya varabilir fakat zanlı, üzerine atılı suçu kabul ve itiraf etmiyor olabilir. İşte bu ikrar ve itirafın meydana çıkarılması amacıyla vali, yukarıda işaret edilen zorlama ve tehdit

---

¹¹ Dede Cöngî, vrk. 41/b; Meşrepzâde *tr.*, s.31; krş.: Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

¹² Dede Cöngî, vrk. 41/b-42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.31; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b. Ayrıca bkz.: *Mu'înu'l-Hükkâm*; s.161.

yoluna başvurabilir. Kadı içinse bu türden bir yetki veya uygulama söz konusu edilemez. O, verili ve cari kanunlarla sınırlı bir güce sahiptir.

Madde 4: Bir kimsenin zulüm ve kanun tanımazlığı açığa çıkıp vali-i mezalim bunu öğrenip bilgi sahibi olduğunda derhal cezalandırma yoluna gider ki bu da kadılık mesleğine muhaliftir. Şikayete bağlı olmaksızın ve dava açılmadan bir kimsenin kanuna aykırı iş yaptığı haberini aldığı anda vali, o kimse hakkında, kovuşturma işlemi başlatabilir fakat kadı için bu türden bir yetki tanınmamıştır.¹³

Şikayet konusu olmayan bir fiil hakkında kadının kamu davası açma yetkisi olmadığı gibi, dava talep eden müştekilerin de davanın açılması, şikayetlerin dile getirilmesi, dava sürecinin takip edilmesi, delillendirme, şahit gösterme ve nihayet cezanın infazı aşamalarında yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumlulukları bulunmaktadır. Dolayısıyla valinin kendi iradesi ile hareket etme yetkisini haiz olmasına karşın, kadının dava sürecinde yetki kullanımını, ancak davacı saikiyle mümkündür (Bayındır TA: 73). Bir başka önemli husus, davanın açılması ve hükmün bağlanması sürecine ilişkindir. Suçun sabit görülmesi veya sübut etmesi, kadı açısından bir müştekinin şikayeti ve zanlı üzerine bir suç atması ile başlayabilir. Ortada bu türden bir şikayet yok ise kadı, yetki kullanmak suretiyle kendisi dava açamaz. Hükmü bağlamak içinse yine soruşturma, deliller ve şahitler dolayımında hareket etmek zorundadır. Bunlardan ayrı veya bağımsız olarak karar veremez.

Vali içinse bu türden kısıtlar söz konusu değildir. O, bir kimsenin kanun tanımazlığını veya zulmünü haber alır almaz ortada müştekilerden hukuki bir şikayet olmasa da kendi yetkilerini kullanabilir ve hukuki süreçleri başlatabilir. Bu süreçler kişinin kolluk marifetiyle alınması, emniyet altında tutulması, sorgulanması ve hükmün bağlanmasını da içerir. Delil ve şahit aranmayabilir, şikayete konu bir suç atfına gerek görülmeyebilir.

Kaynak olarak kullanılan mezhep imamlarına göre bu türden serbest yetkilerle donatılması gereken validir ve bu yetkilerin kaynağı bir anlamda siyasidir. Aksine hukuk adamı olmak ve hukukun temel ilkeleri ile sınırlanmış bulunmak bakımından kadı, bu türden yetkileri haiz olamaz; bu, hukuken mümkün değildir. Kaldı ki kadı bu yetkilere sahip olmamalıdır çünkü kendisinin siyasetçi olmaması hasebiyle hukukun dışına taşan yetki kullanımını söz konusu olmamalıdır. Günümüzde ise buna benzer biçimde alenen sübut etmiş bir suç fiilini gören veya bundan haberdar olan Cumhuriyet savcılarını için suç niteliği taşıyan bir fiile ilişkin bir bilgi veya haber, toplumsal iletişimin her türünden -internet, gazete veya televizyon gibi iletişim araçlarından şahit olduğu bir

---

¹³ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.31; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

habere yahut bizzatihi kendisine ulaşmış olmayan genele açık bir şikayet veya yakarıştan- hareketle kamu davası açılabilmesi için yeterlidir. Söz konusu yetkilendirme, Modernizm sonrası son dönem hukuk anlayışının bir örneğidir ve öyle görünüyor ki bu, Dede Cöngî Efendi'nin yaşadığı dönem için de erken sayılabilecek türden bir öneridir.

Madde 5: Davalılar arasında düşmanlıkta tereddüt ortaya çıkar yani hasımların giriştikleri dava ve karşı dava, vali-i mezalimde şek ve şüpheyne neden olursa vali, meselenin aslını sorup öğrenmek için süreci yavaşlatıp erteler veya erteleyebilir. Ancak hasımlardan biri hükmün tesis edilmesini talep ederse kadı, erteleme gücünü/yetkisini haiz değildir.

Davalı ile davacının, davalarını savunmaları esnasında vali-i mezalimde şüphe oluşursa vali, davanın seyrini yavaşlatıp daha fazla araştırma ve bilgi toplama yoluna gidebilir. Ancak taraflardan en az birinin hüküm talep etmesi durumunda kadı için bu türden bir geciktirme yetkisi söz konusu değildir.¹⁴ Söz konusu durumlarda hükmün tehir edilmesi, günümüzde de bilinen bir uygulamadır ve mahkeme başkanına terk edilmiş bir yetkidir. Çeşitli sebeplerle hükmün ertelenmesi mümkün olabilir ki bu sebeplerden bazıları, davalının ilk suçu olması, hükmün acilen bağlanmasını gerektirecek türden zorlayıcı koşulların bulunmaması veya temyiz yolunun kapalı olması gibi hususlar olabilir.

Madde 6: Hasımların, yalan dolan yoluna giderek tartışmaları anlamsız bir hal aldığıında rızaları ile aralarını düzeltmek üzere emin kimselere başvurma yolu, vali-i mezalim için açılmıştır. Hal an ki hasımlar barış talep etmedikçe barıştırmak niyetiyle bir başkasını araya koymak, kadılar için caiz değildir. Hasımların, dava sürecinde anlaşmaya yanaşmadıkları ortaya çıktığında vali-i mezalime, güvenilir ve saygın kimselere aracılık konusunda başvurmak bakımından yetki verilmiştir. Ancak kadı için bu türden bir yetki hele de taraflardan birinin itiraz etmesi durumunda asla caiz değildir.¹⁵

O halde, denebilir ki kadının davayı her ne sebeple olursa olsun geciktirmek veya ertelemek ve hasımlar arasına bir başkasını koyarak sulh yoluna gitmek gibi yetkileri yoktur. Bu türden yetkiler, sadece vali-i mezalime tanınmıştır. Genel hukuki ilkeler itibarıyla hükmün geriye bırakılması, hükmün kendisine veya yargılama usulüne ilişkin itirazlar dolayısıyla mümkün olabilir. Suçun niteliği, gerek temyiz imkanı gerekse de üst

---

¹⁴ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.31; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

¹⁵ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

mahkemeye itiraz dolayısıyla her iki yönde değişebilir ve bu anlamda mahkeme, hükmün tesisini tehir edebilir. Söz konusu itiraz, davacı veya davalı tarafından gelebileceği gibi bazen kamu adına ve yasa yararına Cumhuriyet savcılığı veya Adalet Bakanlığı tarafından da gelebilir.

Madde 7: Hasımlar arasında çekişme emaresi bulunsa yani her birinin diğerinin hakkını, bilgiye dayanarak inkar ettiği açığa çıksa onlardan her birinin diğerinde hakkı kalmayacak ve beraberce inkardan vazgeçip uzlaşacakları veya yekdiğerinin sözüne boyun eğip kabul edecekleri bir noktaya ulaşmıca dek, başladıkları çekişmede iddiaları açıklanır ve birbirlerinden farkları belirlenir. Eğer kefil kabul etmenin meşru olduğu bir konu ise kefillerinin alınmasına izin ve ruhsat vermeğe vali-i mezalim güç sahibidir ki bu da kadılık mesleğine zıttır.¹⁶

Hasımların her birinin diğeri hakkında bilgi ve delile dayanarak suçlamaya girişmesi ve davanın uzaması durumunda her iki tarafın diğeri tarafın delillerini kabul etmesi ve hakkını devretmesi, böylece davaları arasındaki farkların kolayca belirlenmesi ve eğer kefil getirmenin imkanı var ise kefil getirip izin ve ruhsat vererek davanın böylece seyretmesini sağlamak, valinin yetkisi dahilindedir. Ancak kadının bu türden bir uzlaşma yoluna başvurması doğru değildir.

Madde 8: Vali-i mezalim durumları belirsiz olan şahitlerin şahitliklerini kabul eder ki kadılar, bu belirsizliği ortadan kaldırmak suretiyle hüküm vermeye memurdurlar. Toplumda nasıl tanındığı ve güvenilir olup olmadığı kesinlik kazanmamış kimselerin şahitliğine dayanarak hüküm vermek, vali için bir imkan iken kadı için bu uygulama caiz değildir.¹⁷

Davacının iddialarını ispat, davalının ise üzerine atılı suçu inkar amacıyla getirdikleri şahitlerin, toplumsal durumları mahkemeyi yakından ilgilendirir bir durumdur.¹⁸ Kadı

---

¹⁶ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

¹⁷ Dede Cöngî; vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b.

¹⁸ Fıkıhta şahitlik bahsi, kendi başına ele alınması gereken bir konudur fakat burada özet bir bilgi ile yetineceğiz. Şahitliği muteber bulunmayan kimselere ilişkin *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan bazı ayet ve ifadeler şöyledir: Şahitlikten kaçınmak veya yalancı şahitlik etmek, şahadetinde gerçeği çarpıtmak (Nisâ Sûresi 4/135), şahitlere yemin verdirmek ve yemin ettirmenin ve yemin ettikten sonra yemine sadakatin önemi (Mâide Sûresi 5/106-7-8). Bunların dışında, fıkıhın öngördüğü şekli ile şahitliği kabul edilmeyen kimseler şunlardır: Başkasına velayet etmek salahiyetini taşımayan çocuklar -reşit olduklarında aynı veya farklı davalarda şahitlik edebilirler-, mecnunlar, köleler, bunaklar; ama ve dilsiz olanlar; ne söylediğini bilmeyen yahut konuştuğu söze dikkat etmeyenler, şahitliğinde laubali olanlar; yalancılıkla olduğu kadar toplum içinde hal ve tavırlarına dikkat etmeyen kimseler ki edep dışı davranır, konuşur, oturur, kalkar ve kim ile hem hal olduğuna dikkat etmez; büyük günahları işleyenler veya küçük günahlara devam edenler vb. Ayrıntıları için bkz.: Ömer Nasuhi Bilmen (1949), *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, c.8, İstanbul: A.B. Dağıtım, s.167.

için bu şahitlerin toplumda güvenilir ve emin bilinir kimseler olması, hükmün tesisinde vazgeçilmez bir unsurdur. Dolayısıyla kadı, şahitlerin durumunu tetkik eder, soruşturur ve güvenilir kimseler oldukları kesinleştikten sonra şahitliklerini kabul eder. Ancak toplumsal olarak güvensiz ve kötü bir imajı olan kimsenin de doğru söylemesi ve davada taraflardan birinin lehine şahitlik etmesi mümkündür.

Madde 9: Vali-i mezalimde şüphe belirlediğinde şahitliklerinde yalan söylemediklerine ilişkin şahitleri yemin ettirir ki kadılar şahitlere yemin ettirerek iş görmezler. Şahadetleri konusunda şüphe oluşan şahitlere yemin teklif etmek, vali için mümkün olduğu halde, kadı şahitlere yemin teklif edemez ve buna dayanarak hüküm tesis edemez.¹⁹

Davanın etkin taraflarına yemin teklif etmek, vali için bir ruhsattır ve yemin teklif etmek ve aldığı yeminler dolayımında hüküm tesis etmesi mümkündür. Ancak kadı, taraflara veya şahitlere yemin teklif edemez ve bu yeminler üzerinden hüküm kuramaz. Kaldı ki yeminlerinde bir sıhhat bulunup bulunmadığı da yeni bir tartışmanın konusunu teşkil edecektir.

Meselenin belki modern hukuku daha fazla ilgilendiren bir başka yönü daha vardır ki davanın gerek taraflarından biri veya her ikisine gerekse de şahitlerine yemin teklif etmek, yemin teklif edilen kimsede kendisine ve ifadesine duyulan peşin bir güvensizlik duygusu uyandırabilecektir. Başka bir yönüyle ifadesinde doğruyu söylemediğine ilişkin üstü örtülü bir itham sezebilir ki kimse, üzerinde sözünün güvenliğini tesis etmek zorunluluğunu hissetmeyebilir. Kişinin ifadesinin sıhhatini araştırmak mahkemenin görevidir. Dolayısıyla mahkeme ya bu görevini ifa eder yahut da ifadeye başvurmadan vazgeçer.

Madde 10: Vali-i mezalim, kendisine bir şikayet ulaştığında ve davanın henüz başında herhangi bir ön koşul olmaksızın şahitleri çağırıp meseleye olan vukuflarını sorabilir. Ancak kadı, davacı olan kimse önce davasını doğrulayıp ardından davalıya mahkeme daveti talep etmedikçe davacının getirdiği delilleri dikkate alıp kabul etmez ve bu tür delillerle hüküm tesis etmez. Meğerki davacı şikayetine kulak verilmesini rica etmiş olsun. Aynı şekilde kadı, davacının dava talep edip ardından delillerini sunması akabinde şahitlere kulak verir, eğer müştekinin bir dava talebi yoksa yahut şikayeti sağlam delillere dayanmıyorsa şikayete yahut ihbara dayalı hüküm vermez. Ancak davacının, şikayetine kulak verilmesini talep ve rica etmesi bu konuda istisna tutulmuştur. Fakat vali-i mezalim için yukarıda işaret edildiği gibi şahitleri dinlemek

---

¹⁹ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/b ve 13/a.

için dava delillerini görmekle veya davacının davasında haklılığına bakmakla sınırlı değildir.²⁰

Mahkeme başkanı kadı ise bir davacının şikayeti ile harekete geçebilir ve onun davasında ileri süreceği delilleri dikkate alıp değerlendirmek suretiyle davayı açmaya veya redde yetkilidir. Söz konusu bir kanunsuzluk olsa bile kadı, müşteki şikayeti olmadan dava açma salâhiyetini haiz değildir. Vali-i mezalim ise bu türden sınırlamalara tabi değildir.

Yukarıda on madde halinde sayılan durumlara göre, Mâlikî ve Şâfiî düşünürler açısından vali ile kadı arasında esas itibariyle hem hukuken hem de siyaseten köklü farklar bulunmaktadır. Gerek davanın öncesinde ortaya çıkan şikayetlerin dikkate alınması ve soruşturmanın yürütülmesi, gerek dava esnasında yürütülecek yöntem ve mahkemenin genel tutumu ve gerekse de davanın hükme bağlanması aşamalarında mezalim divanına başkanlık eden valiye geniş ve siyasi yetkiler tanıyan düşünürler, kadının, uygulamakla yetkili ve yükümlü olduğu aynı hukuk ilkeleri ile sınırlı olduğunu dolayısıyla da kendisine hukuku aşacak türden yetki ve uygulamada genişliklerin tanınmasının mümkün olamayacağını ileri sürmektedir.

Özetle denebilir ki Mâlikî ve Şâfiî düşünürler için vali ile kadı arasında görevleri ve yetkileri bakımından köklü bir ayırım mevcuttur. Onlara göre vali, kadıya oranla çok daha geniş görev ve yetkilerle donatılmıştır. Kadı için esas olan kanunların uygulanması ve buna ilişkin sorumluluklardır fakat vali için davanın taraflarına ve takip eden herkese devlet adına azamet ve kuvvet göstermektir. Yalnızca söz konusu davayı yürütüp sonuca bağlamak değil, gerektiğinde delil dışında emare ve işaretlerden, kişisel kanılarından da hareket ederek karar verebilir. Yine sıradan yargı usûlü içinde yer almayan ve kadı için uygulama imkanı olmayan tehdit, korkutma ve zorlama gibi yollara da başvurulabilir ki burada asıl amaç toplumun faydasını korumak ve tesis etmektir. Kaldı ki bu anlamda valinin yeni bir kanun ihdas etmesi de gerekebilir, bu yeni kanun siyasi kaygılar güdere de ihdas edilmiş olabilir ki vali bu türden bir yetkiyi yukarıda işaret edilen azamet gösterme bakımından kullanabilir. Kadı ise bu türden bir yetki kullanmayı haiz olmadığı gibi, siyasi bir kaygı gütmekle de sorumlu tutulamaz. Vali, benzer şekilde yetkilerinin sınırlarını kendi kararı ile genişletmek imkanını haiz olduğu halde kadıda bu türden bir kuvvet bulunamaz. O ancak kanunların, kendisine tanıdığı yetkileri yine o sınırlar dahilinde kullanabilir.

---

²⁰ Dede Cöngî, vrk. 42/a; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

Bir kimse hakkında bir şikayet bulunması ve şikayet edenin bu talebini, belirli bazı delillerle desteklemesi dolayısıyla dava açılabilir veya kadı ancak bu yolla bir davanın açılmasına karar verebilir. Bu, kanunun tanıdığı hak ve yetki sınırındır. Fakat vali için bu türden bir sınır söz konusu olmadığı için bir kimse hakkında suç fiili veya belirtisi ortaya çıktığında vali şikayete bağlı olmaksızın dava açabilir. Bu türden bir yetki, oldukça modern bir görüntü sergilemektedir. Zira Cumhuriyet savcıları da günümüzde devlet veya kamu adına bu türden bir yetki kullanmakla yükümlüdürler. Toplumsal sorunların herhangi bir medya mecrasında yer alması, yayımlanması yahut dillendirilmesi, Cumhuriyet savcısını harekete geçmeye zorlayan türden bir suç duyurusu olarak anlaşılır.

Benzer bir uygulama önerisi olarak davanın hükmünün açıklanmasının tehir edilmesi veya geriye bırakılması, günümüzde de bildiğimiz türden bir hukuk uygulamasıdır. Vali, davanın gidişatına göre, hükmün açıklanmasını bir şarta bağlı olmaksızın geriye bırakabilir ancak kadı, yine bu yetkiyi haiz olduğu halde, taraflardan birinin hükmün açıklanmasını talep etmesi halinde hükmü açıklamakla yükümlüdür. Davanın hükmünün açıklanmasının önündeki engellerin ortadan kaldırılması amacıyla vali, davalılar nezdinde hatırlı kimselerden yardım isteyebilir, davalarından vazgeçmelerini yahut anlaşmalarını isteyebilir, fakat bu türden bir yola kadının başvurması söz konusu olamaz. Zira bu türden bir uygulama, kanun dairesinin dışında bir kuvvete başvurmak anlamına geleceği için hukukun dışında bir kuvvetle iş görmesi, kendisi için uygun olmayacaktır.

Davanın seyrini doğrudan etkileyecek olan şahitlerin, şahitlikleri alınmadan önce haklarında tahkikat yapılması elbette zorunludur. Fakat haklarında şahitlik yapamayacağına ilişkin deliller bulunan kimselerin şahitliklerine başvurmak ve bu şahadeti kabul etmek, aksi bir durumda kendilerine yemin teklif etmek yetkisi valinin uhdesindedir. Ancak kadı, şahitliği şüpheli kimselerin şahadeti üzerine hüküm tesis edemez.

Dolayısıyla mezalim divanına başkanlık ettiği esnada vali, kadının sair zamanlarda ifa ettiği mahkeme başkanlıklarının aksine kanun ile sınırlı değildir. Söz konusu kanunlar, dava ortaya çıkmazdan evvel tesis edilmiş olduğundan kadı sınırları önceden belirlenmiş bir alanda hükmetmekle yükümlüdür. Bu anlamda davanın taraflarının tabi olduklarına benzer kanuni sınırlı bir düzen, söz konusu kanunları uygulamakla yükümlü olan kadı için de geçerlidir.

Yukarıda Mâlikî ve Şâfiî bakış açısından serimlenen probleme, Dede Cöngî Efendi, Hanefî mezhebi açısından yaklaşmakta, söz konusu mezhep imamlarının tersine meseleyi ilkesi bakımından olumlamakta ve kadılar için de gerektiğinde siyasi ilkelerle iş görüp hüküm vermenin caiz olduğunu ifade etmektedir.

Dede Cöngî’nin, Kadıların Siyaseten Görev İcra Etmelerinin Uygunluğu Meselesine İlişkin Düşünceleri

Yukarıda sıralanan maddelerden hareketle Dede Cöngî Efendi, büyük fakihlerin, kadıya yakışır iyi ve beğenilen hal ve tavırları anlatırken “kadı, daima çalışıp çabalayarak nefsinin tutup koruyup gözeterek iyi olanı elde etmeye gayret eder” dediklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla “kadı, gerektiğinde sevdirmek veya korkutmak yoluyla insanların halini düzeltir. Hak ve sevap olan bir şeyi, saklayıp gizlemeyerek Allah’ın kullarına açıklayıp anlatır. Kısaca tüm insanlara hiddetle değil, yumuşak başlılık ve uygun bir hal ile muamele eder.”

Yukarıda sıralanan maddelere itirazları veya cevapları mahiyetinde işaret etmektedir ki “Muhitten nakille, mahkeme huzurunda hasımlardan biri kadıya selam verse bir rivayete göre meclisin, başka bir rivayete göre ise kadının saygınlığını korumak için selamı reddetmeyip fakat selama icabet etmeyebileceği caiz görülmüş ve genişlik tanınmıştır.”²¹

Birinci ve ikinci maddelerin hilafına olarak Dede Cöngî Efendi, naklettiği bu söz dolayımında kadının kuvvet göstermek ve davanın tarafları üzerinde korku veya saygınlık uyandırmasının, kabul edilmiş doğru bir ilke olduğunu söylemektedir.²²

Üçüncü maddede işaret edilen davalı ve şahitlerin hal ve davranışlarına bakarak kadının hüküm vermesi hususunda, yukarıda anlatılıp açıklanan konuyu uzatmak istemediğinden, kısaca kadının, belki zorunlu olarak ve ferasetle iş görmek istemesi dolayısıyla, bu uygulamayı caiz ve uygun bulmaktadır. Bu, eski imamların/yöneticilerin

---

²¹ Dede Cöngî, vrk. 43/b; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

²² Dede Cöngî, vrk. 43/b; Meşrepzâde *tr.*, s.33; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

uygulamaları ile de sabittir ve Mu’înu’l-Hükkâm’ın elli birinci bölümünde²³ ele alınıp farklı bir biçimde ortaya konulmuştur.²⁴

Dördüncü maddede ele alınan zulmü açığa çıkan kimseye, kadının, şikayet veya dava açılmasına bağlı olmaksızın ceza vermek suretiyle mukabele etmesinin, Hanefî mezhebi ilkelerinden olduğunu belirtmektedir.²⁵

Siyâsetnâme’nin mütercimi Şeyhulislam Ârif Efendi de bu konuda tercümesini yaptığı metne bir şerh olarak, bir şahsın bir kimsenin malını zorla almak suretiyle zulmetmiş olasını örnek vermektedir. Ona göre, söz konusu zulmü eden şahsa, haksız yere gasp ettiği şeyin aynısını veya mislini geri vermesi ile ceza verilmesi vaciptir. Bundan fazlasıyla karşılık vermek ise helal değildir. Hatta bazı muteber kitaplarda ona göre, dikkate değer bir ilke olarak zalime, zulüm olmaz! Başka bir deyişle zalimin zulmüne yine zulümle karşılık verilmez. Devlet veya manevi kişiliği bakımından adalet, her ne koşulda ve her ne şartla olursa olsun zulmetmez.

Ancak zevk ve eğlenceye düşkün alçaklar/sefihler²⁶, alışmış oldukları sefihlikten/düşkünlükten men edilmedikçe düşkünlüğü kendilerine görev edinmiş sayılırlar. Dolayısıyla bu alçaklara/sefihlere, “misli üzere misliyle karşılık vermek, zulüm sınırlarını tecavüz etse bile mezhep farkı olmaksızın” haktır.²⁷ Kadıya bu türden bir yetki tanınabilir.

Benzer şekilde davacı olan kimsenin, davasında hükümsüz kaldığı, başka bir deyişle şikayet ettiği konuları ispatlamakta yetersiz kaldığı durumlarda kadı, ta’zirin en düşük derecesi olan bir gün hapis ile o kimseyi cezalandırabilir. Bu ceza, husumetini yalana,

²³ Dede Cöngî, vrk. 43/b; Meşrepzâde *tr.*, s.33; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a. Müellifin bu konuda yararlandığı kaynak esas itibarıyla *Mu’înu’l-Hükkâm*’ın elli birinci babıdır. Ancak eserin hangi babı olduğu Meşrepzâde tercümesinde açık biçimde anılmakla birlikte Sebzî Mehmed tercümesinde *Mu’înu’l-Hükkâm*’ın hangi babı olduğu belirtilmemekte ayrıca ikinci bir kaynak eser olarak *Muhît* de anılmaktadır. *Mu’înu’l-Hükkâm*’ın elli birinci babı, görünür hal ve tavırlardan zan yoluyla delil çıkarma ve buna ilişkin *Kitap*, sünnet ve sonraki nesillerin kabul ettiği deliller üzerinedir. Bkz. *Mu’înu’l-Hükkâm*; s.161.

²⁴ Dede Cöngî, vrk. 43/b; Meşrepzâde *tr.*, s.32; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

²⁵ Dede Cöngî, vrk. 43/b; Meşrepzâde *tr.*, s.33; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

²⁶ Sefih, malını boş yere harcayan, masraflarında israf eden kimsedir. Sözlük anlamı olarak akli zayıflık veya zaaf anlamına da gelir (*Mecelle*, 946). Bu anlamda hukukta sefih kimse, sağır-i mümeyyiz yani alış veriş bilen ve bu işlerde aldanmayan çocuk mesabesindedir. Dolayısıyla sefihin fayda ile zarar arasındaki muameleleri hakimın iznine tabidir (*Mecelle*, 990-991). Ancak kendi iradesiyle vasiyet, nikah ve talak edebilir. Hakim, şahsın sefahatine kani olduğunda, onu malları üzerindeki kullanma yetkisinden men edebilir (hacr) (*Mecelle*, 1001-1002), bu karardan önceki işleri cari ve sonrakiler sakıttır. Eğer durumunu düzeltirse hacr kararı kaldırılır. Bkz.: Sabri Şakir Ansay, *İslâm Hukuku*; s.72 vd.

²⁷ Meşrepzâde *tr.*, s.33; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

dolana ve iftiraya başvurmak suretiyle şiddetlendirmekte olan kimselere, ibret ve engel olması niyetiyle tesis edilir.²⁸

Yine muhitten nakille, ticarete ehil fakat yaşça çocuk bir kimsenin²⁹, kul haklarına özensiz davranmaması ve veresiye satın aldığı malın borcunu, vadesini geciktirmeden ödemesini sağlamak için kadı, uyarı ve tedib manasında adı geçen çocuğu hapseder. Zira çocuk, her ne kadar yasak ve ceza ile paylanmaz ise de kötü fiillere tevessül etmekten uzak tutmak için ta'zir olunur.³⁰

Benzer şekilde, meclis-i kazada, hasımlar birbirleriyle karşılıklı küfürleşmeye başlar ve ikisinden biri diğerine eza verecek biçimde edebe aykırı davranışla muamele etmeye başlarsa kadı, huzurun/mahkemenin saygınlığını korumak amacıyla onları hapsedmekle tehdit eder.³¹ Bu mesele, esas itibariyle aşağıda ele alınacak altıncı madde dahilinde incelenebilir.

Beşinci meseleye ilişkin olarak kadı, davanın herhangi bir aşamasında, bir hususta müşküle düştüğünde yine de hüküm tesis etmeye çalışmaz. Bu husus -Hanefî imamlarca- ittifakla helal kabul edilmemiştir; meseleyi araştırıp soruşturması yahut ilim sahipleriyle istişare etmesi için yavaş hareket edip işi ağırdan almasının mezhebin gerekliliklerinden olduğu Mu'înu'l-Hükkâm'ın dördüncü kısmında kayıtlıdır.³²

Keza hasımlar arasında laf dalaşı ortaya çıkar da düşmanlık baş gösterirse sulh yolu tıkanır ve hasımların elinde bulunan evrak ve sicilleri yakıp yok etmenin, haklarında iyi bir noktaya yaklaşılacağı konusunda kadı da ümitvar olursa bazı imamlara göre kadı, bu açık düşmanlığın çözümü için adı geçen evrakı yakmayı emredip tarafları da buna mecbur kılabilir. Bu türden bir uygulamanın, kadı için uygun olduğu da adı geçen yerde zikredilmektedir.³³

Altıncı maddeye ilişkin olarak Dede Cöngî Efendi'ye göre, hasımlar arasında ortaya çıkmış olan ağız dalaşına, sulh ile son vermek üzere, emin kimselerin aracılığına

²⁸ Meşrepzâde *tr.*, s.33; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a.

²⁹ Çocukların ve zihni geriliği olan kimselerin rüş sınırları dışında iken ticaret yapabilmeleri izne tabidir. Söz konusu rüş sınırları İslâm hukukunda erkekler için 9 ile 15, kızlar için 7 ile 15'tir. Bu yaş aralığının altındaki kimse bulüğe ermiş sayılmaz ve üzerinde, tersini iddia etse bile reşit kabul edilir. İmam-ı Azâm Ebu Hânife bu üst sınırı erkek için 18, kız için 17 olarak belirler (*Mecelle*, 942 ve 985). Çocuğa ve zihnen geri olan kimseye izni velisi, vasisi veya bunların yokluğunda hakim verir (*Mecelle*, 970). Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sabri Şakir Ansay, *İslâm Hukuku*, s.75.

³⁰ Meşrepzâde *tr.*, s.34; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/b.

³¹ Meşrepzâde *tr.*, s.34; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/b.

³² Dede Cöngî, vrk. 43/b-44/a; Meşrepzâde *tr.*, s.34; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a ve b. *Mu'înu'l-Hükkâm*; s.18.

³³ Meşrepzâde *tr.*, s.34; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/b.

başvurmak da Hanefî mezhebince gerekli görülmektedir³⁴. Zira Mu’înu’l-Hükkâm’da, aralarında bir nev’i hısımlık olan erdem yahut meziyet sahibi bazı akrabaların aralarında anlaşmazlık konusu olan meselenin verilmiş hükmün yürümesi ile büyüyüp daha güç ve belalı bir hal almasından eğer korkup çekinirse kadı, hükmün bağlanmasını erteleyip aralarındaki anlaşmazlıkları ima veya işaret ederek fakat yine sulh tesis etmek üzere emir ve tenbih etmekle yetinir.

Hatta İslâm’ın birinci yüzyılından örnek bir olayı hatırlatarak Dede Cöngî Efendi, ulemadan olmak hasebiyle bir kadının, komşu iki iyi kimseyi huzuruna çağırıp “rızanızı/kararınızı kendi üzerinizde saklı tutup koruyunuz, beni bile bu kararınızdan haberdar etmeyiniz” diye nasihat ettiğini ve aralarında yanmaya yüz tutmuş olan düşmanlık ateşini söndürmek amacıyla bolca çaba harcadığını nakletmektedir.³⁵

Hükmün ertelenmesi yahut geriye bırakılması uygulaması, netameli davalarda söz konusu olabilir ki görüldüğü üzere Dede Cöngî Efendi için bu netameli durum, davanın konusundan veya içeriğinden değil, gösterilen şahitlerin veya davanın taraflarının yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Bu yakınlık hısımlıktan veya komşuluktan kaynaklanabilir. Fakat her halde iki kişi arasında var olan husumeti düzeltmek için meselenin sonunu düşünerek tedbirli davranan kişilerin aracılığına başvurmanın lüzumu açıktır. Dede Cöngî Efendi için bu tedbire yine güzel bir örnek olarak Hz. Ömer’in (r.a.) valilerine ‘yakın akrabalar arasında meydana gelen laf dalaşımı, kendiliklerinden terk edip uzlaşmak isteyinceye dek aralarında yargı ve hükmü erteleyiniz’ diye verdiği emir gösterilebilir. Zira Mu’înu’l-Hükkâm’ın davayı kesme kısmı, hısımlar arasında kin ve öç almayı ele alır.³⁶

Dede Cöngî Efendi, yakın akraba arasındaki husumetin çözüme kavuşturulması bakımından başka bir yol olarak Vâkıatu’l-Husâmîyye adlı kitapta da kayıtlı bulunan bir örnekle hükmün geriye bırakılmasını değil, soruşturmanın uzatılması ve zamana yayılmasını önermektedir. Buna göre kardeşler veya amca çocukları, aralarında düşmanca davranmaya başarlarsa aralarındaki ihtilaf uyuşmaya dönünceye dek kadının, hüküm tesis etmekte acele etmeyip en azından mümkün olduğunca savunmaları konusunda dikkat ve özen göstermesi doğru ve uygun olur. Çünkü ona göre yargı ve

---

³⁴ Akraba arasındaki veya tarafların sulh arzusu içinde olduğu umulan davalarda kadı, bir veya iki kere sulh çağırısı ve tavsiyesi yapabilir fakat bunun için zorlayamaz (*Mecelle* 1826). Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sabri Şakir Ansay, *İslâm Hukuku*; s.338.

³⁵ Meşrepzâde *tr.*, s.35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.14/a.

³⁶ Meşrepzâde *tr.*, s.35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.14/a.

hüküm, her ne kadar hak ve haktan çıkmış ise de hasımlar arasındaki düşmanlığı çoşturan yüz bin sebep olduğu da aşıkardır³⁷.

Son olarak kadıların, şahitlikleri kaldırılmış kimselerin şahitliklerini kabul etmeleri ve onları huzurda dinlemeleri caizdir. Şöyle ki kadı indinde şahitlik edecek kişi, adaletli bilinir olmayabilir, hatta bu bir grup ise belki aralarında meseleyi düzgünce anlatan bir kimse de bulunmayabilir.³⁸ Söz konusu güven telkin etmeyen kimselerin birbirlerine şahitlik etmeleri veya buna benzer zorunlu durumlarda malları heder olmaktan ve hukuku ortadan kalkmaktan korumak için kadı, bu kimselerin şahitliklerini kabul eder. Bu, vali için olduğu kadar kadı için de caiz görülmüştür.³⁹ Buna ilişkin açıklama ve şer’i delil, Mu’înu’l-Hükkâm’ın yirmi ikinci “zorunlu olarak adil olmayanların şahitlikleri ile yargılama” bölümünde yazılıdır.⁴⁰

Özetle söyleyecek olursak Dede Cöngî Efendi için vali ile kadı arasında, hukuk usulü açısından yetki ve kuvvet farkı bulunmamaktadır. Müellifin, zorunlu hallerde vali ve hakimin yetki farklarına ilişkin olarak diğer mezheplerin valinin, yetkilerini genişleten ve siyaseten hüküm verip kanun koyan ve kadının, siyasi hüküm yetkisini elinden alan görüşlerinin tersine, Hanefî mezhebinin öngördüğü genişlikleri benimsediği kadıya hukuk uygulamalarında genişlik tanımının yanında, siyaseten hüküm verme hakkı tanıdığı da görülmektedir. Müellifin, bu konuda temel dayanağı ise şahıs mallarının zarar görmesine ve hukukun ortadan kalkmasına engel olmak ilkesidir. Kadının veya valinin esas görevi budur. Mu’înu’l-Hükkâm’da bu konuya ayrılmış bir bölüm de mevcuttur.⁴¹ Bu nedenle, şer’i kaynakların yargı usulü için yeterli olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Vali için geçerli olan, davanın seyri içinde bulunduğu mevki ve devlet adına kuvvet ve azamet göstermek ilkesi, aynıyla kadı için de geçerlidir. Davanın taraflarının ve şahitlerin hal ve davranışlarına bakarak karar almak, vali için olduğu gibi kadı için de geçerli ve uygundur. Toplumsal anlamda suç sayılacak bir fiili ortaya çıkmış yahut kadının bundan dolayı olarak haberdar olduğu kimse hakkında, şikayete bağlı

---

³⁷ Meşrepzâde *tr.*, s.35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.14/a.

³⁸ İslâm hukukundaki en sağlam beyyine kabul edilen şahitliğin kabul edilmesi için kişinin öncelikle baliğ, hür, görür ve duyar halde olması ve fasık ve hadd-i kazf ile cezalandırılmış olmaması gerekir. Ayrıca çalgıcıların, şarap içenlerin, haram riba yiyenlerin ve yalancılıkla tanınmış olanların şahadetleri kabul edilmez. Yine karı kocanın birbiri lehine şahitliği makbul değildir. İşitme suretiyle şahitlik edilemez ancak işittiğini söylememek suretiyle şahit, gördüğünü anlatabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sabri Şakir Ansay, *İslâm Hukuku*, s.341.

³⁹ Meşrepzâde *tr.*, s.34-35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a ve b; *Mu’înu’l-Hükkâm*, s.19.

⁴⁰ Meşrepzâde *tr.*, s.35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.14/a.

⁴¹ Meşrepzâde *tr.*, s.35; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.13/a ve b; *Mu’înu’l-Hükkâm*, 22.bap, s.114.

olmaksızın dava açması uygundur. Bu ilke, diğer mezhep imamlarının düşüncesinin aksine, müellifin temel kaynakları olan Hanefî fıkıh eserlerinde de içerilmektedir. Söz konusu suç sayılabilecek fiiller içinse mütercim Şeyhulislam Ârif Efendi sefih bir hayat sürmeyi, dava ettiği kimse hakkında yeter kuvvette delil getirememeyi, çok genç yaşta ticarete başlayıp borç alan fakat geri ödeme konusunda hassasiyet göstermeyen kimseyi ve mahkeme huzurunda birbirine galiz sözlerle karşılık veren davalıların durumlarını örnek göstermektedir. Bu durumlarda kadı, içtihaden tedbir ve ta'zir maksadıyla ceza uygulayabilir.

Davanın seyrini olumlu etkileyeceği düşüncesi ve ümidi ile kadı, tıpkı valinin yapabileceği gibi, hükmün açıklanmasını geriye bırakabilir, hükmün tesis edilmesinde yahut davalılar arasında sulhun tesisi için hatırlı kimselerden yardım ve aracılık isteyebilir, hatta davanın yönü itibarıyla olumluya döneceği düşüncesi ağır basar ise davalıların ellerindeki belge ve delilleri yakmak suretiyle yok edebilir.

Son olarak Dede Cöngî Efendi için kadı, özellikle yakın akraba arasında ortaya çıkacak husumetlerde hükmü geriye bırakmaya, aralarında sulh tesis olsun diye mümkün en fazla mesaiyi harcamaya ve meselenin tahkik edilmesi ve ayrıntılandırılması konularında davayı zamana yaymaya özen göstermelidir. Zira bu türden davalarda söz konusu olan davanın ardından ortaya çıkabilecek sorunlardır. Dolayısıyla hem bununla bağlantılı hem de bu özel durumdan bağımsız olarak kadı, toplumsal durumları, mahkemenin, üzerine güven inşa etmesine imkan vermeyecek hal ve durumda olan kimselerin de şahitliklerini kabul etme yetkisine sahiptir.

DEĞERLENDİRME

Eserde, adil bir siyaset uygulaması açısından kadının, hükmünü tesis ederken siyasete başvurmasının uygun olup olmayacağı tartışılmaktadır. Siyasi hükümler ile karar alıp vermenin kadı için durumu on madde halinde ele alınmış ve siyasi otoritenin yerelde esas temsilcisi olan valinin durumu ile karşılaştırılmış ve açıklanmıştır. Söz konusu meselede kişisel görüşlerini dile getirmeden evvel müellif, siyaseten hüküm vermenin şer'i temellerini açıklamaktadır.

Risâle-i Siyâsetu'ş-Şer'iyye müellifi Minkârizâde Dede Cöngî Efendi'ye göre, siyasetin ve siyasi ahkâmın temeli, vali için şer'i kaynaklardır ve bu aynı kaynaklar hukukta hakim veya kadının da hüküm verirken dayandığı temel kaynakları oluşturmaktadır. Başka bir deyişle İslâm fıkında, hem siyaset hem hukuk uygulamaları için ve hem de kanun tesisinde esas alınan kaynaklar bir ve aynı olarak Kitap ve Sünnet'tir. Siyaset de hukuk gibi şer'i yollardan biridir ve dolayısıyla siyaset ile hukukun iç içe olduğu ileri

sürülebilir. Bu nedenle kadının, hırsızlık, fesat ve fitne çıkarmak, zulüm ve kanun tanımazlık suçlarından huzuruna çıkanlar hakkında, gerektiğinde siyaseten hüküm bağlamasında zaruret vardır.

Ona göre söz konusu hüküm bağlama sebepleri suçlunun suçlamaları kabul etmesi, suçsuzluğunu tesis edecek türden şahitler getirememesi, kadının başka bir yonteme başvurmaksızın yalnızca araştırma-soruşturma yaptırmak suretiyle kişinin toplumda kötü bir şöhrete sahip olduğunu görmesi sonucunda davalıyı darp ve ta'zir ettirmesi, esas itibariyle siyasi bir hükümdür. Bu türden bir siyaset, iddia ettiği suçu temellendirip ispat edemeyenlere de uygulanabilir. Bu siyaset uygulaması delil ve burhanlarla da desteklenmektedir.

Hukuk ilkeleri ile sınırlı yetkilere sahip kadı veya hakim, siyaset ilkelerine başvurmak suretiyle iş görmesi ve hüküm bağlaması, özü bakımından uyuyor görünmemekte ve bir anlamda yetki aşımı gibi görünmektedir. Buna göre kadı ile valinin, birbirlerine ait yetkileri fakat daha çok kadının siyasi hüküm verme yetkisini kullanması, tanımlanmış velayetin tamamlanması, eksiklerinin giderilmesi anlamına gelecektir. Çünkü yöneticinin veya valinin başvurduğu ilkeler, genel ve özel olmak bakımından zamanın örfünden lafzi, mevcut toplumsal yapıdan ise akıl yürütme yolu ile çıkarsanmıştır. Bu anlamda hukukun şer'i ilkeleri, yönetimdeki yüzeyselliği ve gündelik hali giderebilecektir. Şer'i-şerifte hukuk ile siyasetin hüküm alanlarına veya alanların sınırlarına ilişkin kesin bir belirleme ve sınırlama yoktur.

Bir örnekle ve kısaca söylessek velayet-i harp ile velayet-i kaza, savaşta ve barışta yaptıkları görevler, sahip oldukları farklı türden yetkiler ve bu görev ve yetkilerin tanımları bakımından kesin bir ayrılığa sahip olsalar da bu iki tür vali, yetkileri bakımından birbirlerine görev devredebilirler. Çünkü bazı yer ve zamanlarda savaş zamanı yöneticiliğine (velayet-i harp) içkin bulunan savaş tedbirleri, hüküm verme yetkisine de (velayet-i kaza) dahil edilir ve bazı zamanlarda tam tersi söz konusu olabilir ki velayet-i kazada savaşla ilgili meselelere müdahale etme hatta hakkında söz söyleme görevi ve yetkisi dahilinde değildir.

Bu meselede esas ayrılık şu noktadadır ki kadı, hukuken ve önceden belirlenmiş şer'i yasalar uyarınca hüküm tesis etmekle yükümlüdür. Buna karşın vali, rey ile hüküm bağlayıp ceza vermek yetkisine sahiptir. Müellifin görüşü, öncelikle kadının da bu türden bir içtihat yetkisine sahip olması gerektiği yönündedir. Yetki kullanımında bu türden bir ayrılık, hukukun dışına çıkmak olarak değil, tersine hukukun ve kadının yetkilerinin genişletilip tamamlanması olarak değerlendirilmelidir. Yukarıda sözü edilen

savaş zamanları gibi özel durumlarda kadı, vali gibi kararlar alabilir ki esas olarak kadıya bu türden bir yetki verilmiş değildir.⁴² Dolayısıyla vurgulamak gerekir ki Hanefî fakihler, kadıya siyaseten hüküm verme yetkisini tanımaktadırlar. Buna karşın Malikî ve Şâfiî düşünürler bu türden bir uygulamayı, yetki aşımı olarak değerlendirmektedir. Bu türden bir mezhebi ayrılık, Dede Cöngî Efendi'nin, hukukun siyasal ve aslen toplumsal sorumluluklarını işaret etmesi dolayısıyla aşılabilir görülmektedir.

Siyâsetnâme’de de eserin tercüme ve şerhi olan Tercüme-i Siyâsetnâme’de de toplumların dini ve dünyevi refah ve kurtuluşlarının, din ve dünya işlerinin uyumlu ve dengeli bir biçimde ele alınıp kurgulanmaya çalışıldığı, ayrıca İslâm’da insanın hem hukuki hem de dini bir şahsiyete sahip olduğu ve bu ilkenin de İslâm siyaset düşüncesinin temelini oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu konuda sınırlar, Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin sünneti ile çizildiğinden, yeni bir kanun veya uygulama ihdas edilecek olduğunda sözü edilen bu temel kaynaklarla uyumu gözetilmelidir. Başka bir deyişle insanın Tanrı karşısındaki kulluğu, dünyadaki fiilleri dolayısıyla O’na hesap verecek olması, fakihin tesis ettiği sistemde insana dünyevi en iyi sistemi ve bunun üzerinden de ahirete yönelik kurtuluş ümidini vurgulamasına yol açmıştır. Hedef, ölüncüye kadar iyi ve mutlu bir yaşam sürmek olduğundan dünyada ideal bir siyasal yapıya değil, işe yarar bir yapıya ihtiyaç vardır. Toplumunu oluşturan tüm bireylerin ortak faydası gözetilip ortalama bir mutluluk tesis edildiğinde mümkün olan en yüksek iyi elde edilmiş olur. O halde siyasette yönetimi elinde bulundurmamak, aynı zamanda güce hükmetmek anlamına geleceğinden, yöneticiye adil olması ve gücünü en yararlı biçimde kullanması öğütlenmiştir. İnsanların refah ve güvenliğini tesis edecek, dinin korunmasına, dünyevi işlerin ise düzenlenmesine hizmet edecek bir yöneticinin iş başına getirilmesi esastır ve bu amacın gerçekleşmesi için izlenecek yol ve yöntemler, toplumsal mutabakatla sağlanmıştır. Zira en kötüsünden bir siyasal kuvvetin var ve görevinin başında olması, var olan siyasi yapının bozulması veya ortadan kalkmasından daha iyidir.

KAYNAKÇA

ANSAY, Sabri Şakir (2002). *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.

APAYDIN, H. Yunus. “Siyâset-i Şer’îyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, ss. 302.

ATUNSU, Abdülkadir (1972). *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

---

⁴² Meşrepzâde *tr.*, s.30; krş. Sebzî Mehmed *tr.*, vrk.12/a ve b.

- BİLMEN, Ömer Nasuhi Bilmen (1949). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 8, İstanbul: A.B. Dağıtım.
- BONNARD, Roger (1936). "Tabii Hukuk ve Pozitif Hukuk", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, çev. Mehmet Ali Aybar, 15: 34-59.
- BAYINDIR, Abdülaziz. "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargısı", *Türkler Ansiklopedisi*; c. 10, ss. 73.
- DAĞCI, Şamil (1996). *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Filler* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- HACIKADİROĞLU, Vehbi (1996). "Doğal Hukuk Sorunu", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, c. 4.
- HOURANI, Georges F. (1996). "The Basis of Authority of Consensus in Sunnite Islam", *Islamic Law And Legal Theory*, ed. Ian Edge, England: Dartmouth Publishing, ss. 155-205.
- İbn Teymiye (1985). *Siyâsetu 'ş-Şer'iyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergah Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İŞIKTAÇ, Yasemin (2004). *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Minkârizâde Dede Cöngî Efendi, *Risâle fî Siyâsetu 'ş-Şer'iyye*, Süleymaniye Yazmalar Kataloğu'nda Ahmed Paşa 109.
- ORTAYLI, İlber (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Şeyhu'l-İslâm Meşrepzâde Ârif Efendî, *Tercüme-i Siyâsetnâme*, Maarif Matbaası, H.1275, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdâyî Efendî Koleksiyonu, no: 858.
- Seyyid Sebzî Mehmed Efendî, *Siyâsetnâme Tercümesi*, Yazma Nüsha, Katalog No: Yz A 9124, DVD No: 1792, Ankara: Milli Kütüphane.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1941). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhâl*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZEHRA, Muhammed Ebu (1973). *İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü)*, çev. Abdülkadir Şener, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

ZEYDAN, Abdülkerim (1979). *Fıkıh (İslâm Hukuku) Usulü*, çev. Ruhi Özcan, Ankara: Ankara Yüksek Teknik Öğretmen Okulu Ofset Matbaa Tesisleri.